

Помста

Віктор Петров (Домонтович)

(З циклу "Романтика")

Суворий гнів розтинав груди. Роз'ятрене серце жадало відплати. Ненависть п'янила мозок.

Але до моря дійшло хоробре козацьке військо. Багато відважних вояків, козаків — сміливих лицарів, наклало головами під вежами Перекопу. Гарячою парубоцькою кров'ю напоїло каміння вузьких вуличок Кафи й Гурзуфу.

В руїнах лишився лежати Крим. Догорали спустошені міста.

Стиснені судомою долоні рук даремно простягалися в благанні про пощаду.

Купами брудного грузу лягли стрункі мінарети мечетів. Зганьблений мармур палаців змішався з попелом аульних покидьків. У попалених садах чорними привидами стирчали звуглілі пеньки дерев.

Після оргій нищення, після лементу й зойків прийшла тиша.

Лише кішки, божевільні од жаху, лякаючися самоти, блукали в одчаї серед уламків знелюднених селищ.

...Кошовий отаман Сірко спішив вивести військо з Криму.

Мекали вівці, іржали коні, рипіли мажари. Довгі валки з загарбаним добром рухалися на північ. Чабани гнали отари тонкорунних овець. Замість соли й сушеної риби чумаки везли барила, набиті талерами й дукатами, що їх покладено на вози поруч з важкими сувоями оксамиту й блаватасу.

Дамаська зброя, передавана в спадщину від покоління до покоління, змінила власників. Арабські чистої крові кобилиці, падишахові подарунки, плекані в ханських стайнях, дісталися в здобич січовій голоті.

І козаки, розправляючи вуса, малювали собі в уяві, як, пишаючись строкатими багдадськими шаллями й вишуканим мереживом з Брабанту, підуть стрункі кароокі молодиці на Спаса до церкви й текінські темно-червоні килими покриють липові різьблені лави на покуті козацьких хат у Сулімівці й Баришівці.

...Слідом за валками, стежками, вибитими в степовій траві кіньми, рухалися юрби визволених з бусурманської неволі бранців.

Вони йшли без відпочинку, день і ніч, знемагаючи від згаги й втоми. Вони йшли, й примара ясних зір і тихих вод батьківщини вабила їх уяву.

Пригнувшись до луки сідла, прожогом проносилися вздовж розтяглих валок, юрб і отар вістові козаки. Шалений крик: "Швидше! швидше! швидше!" краяв повітря. Удари нагая підганяли відсталих.

Змучені люди підтримували одне одного, несли на плечах, тягли за собою, падали. Упавши, повзли.

Пекло сонце, віяв вітер. Люди марили й божеволіли. Хижі птахи кружляли в безхмарному небі. Ночами вили вовки.

Біль перемагав зоряну мрію. Зникла радість перших днів визволення. Страждання прийшло на місце радості.

Пекло сонце. Воно спопеляло й спалювало. Воно вбивало й нищило. Репалися пересохлі губи й вкривалися струпом.

Упавши на траву, люди плакали сльозами безсилля й одчаю.

— Води! — простогнав Микита. — Господи, — скаржився він, — чому ти покинув мене?

— Чи це ти, Микито? — хрипло спитав Каленик.

Голос Микитин доходив до Каленика притлумлений, немов крізь повсть:

— Чи ти мене чуєш, Микито? Га?..

Йому не відповів ніхто. Якщо ж і відповів, то Каленик не почув нічого. Важкими ударами молота соняшна спека гупала в його вухах. В очах, крізь тонку плівку повік, стрибали й пливли, в шаленому мигтінні проносилися, кружляли вогненні кулі. Вони збожеволіли, ці променясті, різнобарвні кулі, їх кружляння захоплювало Каленика, і він теж нісся за ними й з ними, хоч це й було йому боляче, і ноги йому стигли, німіючи в стисках соняшної хуги.

Тоді раптом зникло все: соняшний хаос, сухий попіл уст, згага безкраїх степових пустель, гарматний гуркіт кривавих вибухів. Усе поглинула чорна німа нерухомість провалля.

Час зник. Коли ж притомність знов легким дотиком метелика торкнулась його чола, Каленик прошепотів, звертаючись у безгомінний трупний простір спеченого сонцем степу.

— Як ти радів, Микито, тоді, коли вони прийшли до нас!

Микита лежав поруч нього, він не ворухився. Каленик шепотів далі:

— Микито! Чи ти мене чуєш?.. Я кажу, ти допомагав їм вішати Гасана. Пам'ятаєш, може, Микито, ти приніс мотузку, щоб повісити Гасанового сина на яблуні, яку ти посадовив і виплекав у садку твого господаря? А вже ж і солодкі були яблука з тієї яблуні!.. Чи ти хочеш пити, Микито? Візьми яблуко, їх у мене цілий мішок. Вони добре заспокоюють згагу в такий гарячий день, як сьогодні, коли вітер не дме з моря.

Каленик був щедрий і приязний. Він не хотів дорікати нікому. Він сказав:

— Ти радів, Микито, а тепер нарікаєш і скаржишся.

Каленик маячив.

Вітчизна вимагала жертв. Її доводилося купувати ціною втрат і страждань. Треба було згинутися, загинути, перейти через смерть і спопеліти. Каленик зрозумів це. Він зрозумів усевладність смерті; він зрозумів, що над усім панує смерть й усе народжується зі смерті. Каленик не нарікав. Ні, він не нарікав. Він був лагідний.

Важкий подих виривався з його грудей, як хрип розчавленого. Темними плямами чорніли провалля очей. Обтягнені тонкою шкірою, вкриті шаром куряви, випиналися вилиці. Босі збиті ноги стирчали, як у кістяка. Чорні й жилаві.

Мука поглинала людину. Уже не було людини. Людина непритомніла.

І тоді раптовий удар нагая, дотиком розпеченого заліза, прорізав глуху чорноту

пітьми. Пробуджував очманілих.

Похитуючись, тремтячи від напруження й болю, людина робила кілька кроків. Ішла, як сліпа, в одчаї, для якого не було слів. Упавши, деякий час ще дихала, поки не приходив кінець.

Жалю не було, був тільки наказ отамана: швидше! Отаман Сірко спішив вивести своє військо з Криму!

Трупи втікачів стелили далекі степові незнані шляхи.

Рипіли мажари, іржали коні!

Тільки на шостий день дозволив отаман спинитись і перепочити.

Різали сухий очерет. Розкладали вогні. У великих казанах варили юшку.

На горі коло річки старий чернець правив панахиду по поляглих козаках. Пахло чебрецем, материнкою, сухою травою. Вітер колихав пожовклий очерет мулкої ріки, гнув ковилу. З вузьких уст ченця здував сивий попіл імен.

— Раба Божого Овксентія... Раба Божого Охріма... Степана... Мехтодія...

Тихо брязкали ланцюжки кадила. У прозорому повітрі м'яко коливалося фіалкове пасмо кадильного диму.

І коли панотець скінчив панахиду і підніс хреста, щоб благословити вірних, слабка його рука тремтіла, і біле його волосся маяло на вітрі, й загинався край епитрахилі. Старечим своїм голосом, звертаючись до кошового, він сказав:

— Яко Мусій з неволі єгипетської ізраїльтян вивів, такожде й ти, благовірний пане-отамане, з полону бусурменського християн, матерей, братів і сестер наших вирятував. Да благословить Господь Бог тебе й бранний чесний подвиг твій!

Кропилом, сплетеним із сухих васильків, старий панотець торкнувся схиленої голови кошового. Краплини свяченої води саявом тремтячих перлин стікали з голеної Сіркової голови в западини його почорнілих щік.

Сухими, спрагненими устами він торкнувся білої, як молоко, холодної, як метал, ченцевої руки.

Знав Сірко: з урочистим тріумфом стрінуть його в Києві. Галасом сурм, гулом літаврів, гуркотом гарматних пострілів привітають його вступ до міста київські міщани на майдані перед мурами Софії. Спудеї, в довгих синіх кунтушах з золотими китицями, вишикувані рівним шерегом, виголосять панегірик, складений на його пошану достославним панотцем ректором академії. У похвальних віршах його ім'я згадуватимуть поруч з іменами Мусія, Давида й Ахілеуша.

Стояв Сірко змарнілий, спалений сонцем. У грудях горіло серце; в серці горів соняшний полумінь перемоги.

За ним перед темними юрбами виснажених бранців червоним вогнем горіли кармазини козаків.

Зі щасливою радістю оглянув Сірко юрбу визволених з полону бранців, що задля їх порятунку проллято ріки крови, військо, неозорі отари овець, що розбрелися по степу, табуни коней, валки мажар і гарб.

...Палали вогнища, булькотіла вода в великих казанах з ситим виваром. Тріщав

очерет, підкиданий оберемками в огонь.

Під вечір, оточений бунчужними, кошовий, обважнілий і каламутний, вийшов із шатра. Всів на жеребця, що йому не було ціни, поплескав по шиї рукою й змахнув булавою:

— Рушаймо!..

По козацьких лавах, по отарах, по валках передалося:

— Гайда!.. Рушаймо!..

З пронизливим криком, пригнувшись до сідел, пронеслися з кінця в кінець поля вістові козаки:

— Швидше!

Ударами нагаїв підіймали тих, що забарювалися.

Уже рипіли вози. Вже рушили отари овець. Вечірньою прохолодою потягло од мулкої степової ріки. Тонко співали комарі. Кумкали жаби. Закути у золотий панцер захід сяяв, простуючи назустріч бузковій імлі вечора.

Але темною німою стіною лишилися стояти люди. Вони були обдерті й виснажені. Як дотик небуття, їх гнітила втома.

Люди стояли, пригноблені й чорні, немов ніч, що наближалася, уже наперед викреслила для них рахунок днів.

Отаман звів з подивом брову.

— А це що? — спитався він.

Він чекав.

— Ну?!..

Нетерплячість росла в ньому.

— Гайда-те! — гукнув він до людей.

Люди стояли, не ворущачись. Вони лякали тепер самих себе. Жаден з них не знав, що може статися через мент. В них не жило більше нічого, окрім страху перед шляхами в прийдешнє.

Були вони вже не люди, лише подоба людей. Трупі. Безважні тіні душ беззгучно прослизали в безвість, не лишаючи слідів на поросі порожніх піль Елізіуму.

Згасли золоті шати заходу. Мовчання сутінів лягло на очерети, простяглося по пагорбках, попелом вкрило валки. Воно протікало, як води Лети, щоб напиться їх — забути все. Присмерки відокремили отамана і людей.

Кінь переступав ногами. Хитнув головою — дзенькнула вуздечка.

Сірко з люттю відштовхнув од себе мовчання, тишу вечора, як одштовхують жінку, що зрадила.

— Ну, то як? — глухо спитав він і глянув на юрбу.

Тоді вийшов уперед з юрби Каленик. Звертаючись до отамана, він сказав, бо отаман наказував говорити:

— Ми люди нещасливої долі! — сказав Каленик. — У тебе, отамане, свої шляхи, у нас свої. Ти — кесар, ти — володар; ми — невольники. Ти — переможець, а ми люди втрат. Ти все, ми ніщо. У тебе є вітчизна, ми її загубили. У нас немає іншої вітчизни,

окрім тієї, яку ми виплекали на чужині і яку ми носимо в болі наших сердець. На вигнанні в чужих садах ми посадили яблуні, ми плекали їх, і вони дали свій плід.

І Каленик хотів оповісти отаманові про Микиту, про яблуню, яку посадив Микита в Гасановому саду, про те, які соковиті й солодкі були яблука з того дерева і які гарні були вони на смак у спеку, і про мотуззя, якого не було в козаків і якого приніс Микита козакам, щоб повісити Гасана й його сина на тому дереві, і як по дорозі з Криму Микита знесилився і впав, і як козак ударив його нагаєм, і він, Микита, підвівся, ступнув кілька раз і знов упав, і так лишився назавжди лежати там десь у степу, ніким не похований, падло для вовків.

Хотів показати Каленик на збиті свої ноги й роз'ятрені рани, на струпи уст. Він маячив, сповнений гіркістю безнадії й лагідної покори. Маячив уголос чи про себе, в уяві? Кричав чи шепотів? — Скаржився чи благав? Винив чи лише скиглив? Обурювався й повставав чи корився?

І тоді, лютіючи, скрикнув Сірко:

— Ми вивели вас з полону. Ми проливали кров. Кращі козаки-лицарі згинули задля вас, проклятих, а ви хочете вертати?

Найстрашніше, чого ніхто не наважився здумати, жахливе, як остання втрата, чого ніхто не посмів би вимовити, було сказане.

Каленик зідхнув з полегшенням. Він кивнув головою; він ствердив з усією простотою серця, — був він щирий:

— Так!

Зі страхом глянули козаки на отамана й боязко одвели свої очі вбік, щоб ненароком не зустрітися зором з зором. Не потрапити в хвилину гніву під око кошовому отаманові. Був він без міри страшний у своєму гніві.

Та Сірко відповів спокійно, без серця, немов байдуже, мов те, що сталося, й найменше не збентежило його, анітрохи не лягло йому на серце:

— Ну, то що ж? Хай буде так! Хто хоче вертатись, хай вертається. Я не бороню! Кому полон миліший за волю, й бусурменство — за святу віру, я не приневолюю.

Але юрба не рухалася. Люди не йшли. Сіра стіна в попелі присмерків здавалася примарою, витвореною галюцинаціями потвори.

Кажани з чорними крилами демонів беззгучно носилися в повітрі. Сірко нетерпляче крикнув:

— То чого ж ви? То йдіть!

І люди, почувши наказ, щоб іти, пішли. Стіна рушила, немов легкий вітрець розвіяв попіл присмерків.

Чорні, обдерті, знеможені, похитуючись, підтримуючи один одного, люди йшли повз лави червоножупанних козаків, повз валки з татарським добром, повз отари овець. Гарчали на них лихі чабанські пси. Вишкіряли зуби.

Стривожений кінь, на якому сидів кошовий, витяг голову, прищулив вуха і заіржав. Сірко схилився вперед і долонею, щоб заспокоїти коня, погладив його по шиї.

А всередині ріс гнів. Росла лють. Спалахнуло чорне полум'я злоби.

В полі з криком знялися чорні зграї гайвороння.

Уся ненависть, що протягом цілого життя жила в Сіркові, що другою істотою стала в ньому, що проривала вали Перекопу, пустошила країни, руйнувала міста, на порох стирала села, десятками тисяч винищувала ляхів і татар, що він її плекав як клятву, — прокинулася в ньому. Зі спалених вуст зірвався одчайдушний крик:

— Ру-байте!.. Ру-байте!..

Заніс шаблюку. Кров опекла мозок. Обличчя набилося кров'ю.

Блиснули шаблі, і лавами — лава за лавою — погналися козаки на тих, що серед них були брати, сестри, батьки їх. І не було ні пам'яті, ані жалю.

Кінський тупіт поглинув людський крик. Курява, що знялася, вкрила вбивство.

В чорноту зоряного неба скляними очима дивився порубаний Каленик.

В далекому степу жерли вовки Максимів труп. Солоний вітер дув з моря. З даху спаленої саклі зстрибнула кішка. Вигнувши тулуба, піднявши хвіст, муркочучи, вона обійшла довкола яблуні. Босі ноги Гасанового сина холодним дотиком торкнулися її спини.

Рипіли мажари.

Козацьке військо йшло на північ.